

Jan Potocki (8 marca 1761 w Pikowie - 23 grudnia 1815 w Uładówce koło Pikowa)

*Ten syn magnata z małego Pikowa,
pisarz, a powieść jego szkatułkowa,
co przeżywał,
to spisywał,
czego nie przeżył, to dofantazjował.*

(ebs)

Jan Potocki herbu Pilawa (8 marca 1761 w Pikowie w powiecie winnickim województwa braclawskiego - 23 grudnia 1815 w Uładówce koło Pikowa)

Jan Potocki herbu Pilawa, pseud. i krypt.: Graf***; M. L. C. J. P.; hr Courchamps, (ur. 8 marca 1761 w Pikowie w powiecie winnickim województwa braclawskiego, zm. 23 grudnia 1815 w Uładówce koło Pikowa) - polski powieścio- i dramatopisarz (tworzący w języku francuskim), podróżnik, polityk, historyk, publicysta, etnograf, pierwszy archeolog polski, badacz starożytności słowiańskich, inżynier, pierwszy polski aeronauta, kawaler maltański zaszczycony Krzyżem Devotionis.

Rok 2015 poświęcono życiu i twórczości Jana Potockiego, ze względu na przypadającą 23 grudnia dwusetną rocznicę jego śmierci.

Urodził się w rodzinie magnackiej. Syn Józefa, krajczego wielkiego koronnego (jednego z przywódców konfederacji radomskiej) i Teresy z Ossolińskich Potockiej. Jako 7-letni chłopiec Jan Potocki opuścił ojczyznę. W latach 1773-1776 uczył się wraz z bratem Sewerynem w szkołach w Lozannie i Genewie, gdzie odebrał staranne wykształcenie. Często przebywał w Paryżu. Świetnie władał językiem francuskim, a z językiem polskim zetknął się na dobre dopiero po przyjeździe do Polski w kwietniu 1778. W tym samym roku, w stopniu podporucznika armii austriackiej brał czynny udział w kampanii bawarskiej. Porucznik wojsk austriackich.

Od 1778 odbywał liczne podróże po Wschodzie i po Europie, m.in. do Turcji i Egiptu (1784), Holandii (1787), Hiszpanii i Maroka (1791), Dolnej Saksonii (1794) i na Kaukaz (1797-1798). Służył w armii austriackiej (1778), walczył jako kawaler zakonu maltańskiego (w latach 1779-1780) z berberyjskimi piratami na Morzu Śródziemnym. Swoje przygody dokumentował w relacjach (część została zebrana w tomie Podróże, relację z podróży do Turcji i Egiptu przełożył na język polski Julian Ursyn Niemcewicz). Był jednym z pierwszych (począwszy od roku 1782) badaczy historii i archeologii Słowiańszczyzny, a swoje odkrycia i przemyślenia spisał w 5 tomach Recherches sur la Sarmatie (1789-1792) i w Histoire primitive.

W roku 1783 poślubił Julię Lubomirską, marszałkównę wielką koronną, dziedziczkę Łańcuta i Krzeszowic - prawdopodobnie najpiękniejszą Polkę (zm. 1794). Rok później (1785) udał się drogą morską z Chersonia przez Sambuł do Egiptu, a następnie do Wenecji. Przez ponad 2 lata (1785-1787) przebywał w Paryżu, dzięki uprzejmości E. Lubomirskiej (zamieszkał w jej paryskiej rezydencji). W tym okresie był gościem w paryskim salonie wdowy po Helwecjuszu, przyjaźnił się z C. F. Volneyem, a jednocześnie aktywnie sprzyjał społeczno-politycznym dążeniom francuskiego mieszczaństwa. Jesienią roku 1787 udał się do Holandii, gdzie był świadkiem wojny domowej.

Po powrocie do Polski (via Wiedeń w marcu 1788) "przywdział strój polski", a dzięki koneksjom rodzinnym, został

(kilka miesięcy później) posłem na Sejm Czteroletni z województwa poznańskiego i działaczem obozu reform (jako zdeklarowany przeciwnik Prus). We wrześniu 1788 założył Drukarnię Wolną, wydającą *Journal Hebdomadaire de la Diète* tygodnik relacjonujący debaty sejmowe. 14 maja 1790 roku w Warszawie Potocki towarzyszył w locie balonem pionierowi aeronautyki Jeanowi Blanchardowi stając się pierwszym Polakiem w historii, który wzniósł się w powietrze. W 1789 roku wstąpił do Korpusu Inżynierów Koronnych, z patentem na porucznika, kapitan w 1789 roku. W tym roku powiększył stan liczebny korpusu, zobowiązując się płacić 10 800 zł rocznie.

Po przystąpieniu króla do Targowicy przeniósł się do Łańcuta. Dla sceny dworskiej w Łańcucie napisał w 1792 dramat w stylu komedii dell'arte *Recueil des Parades* (tłum. polskie: *Parady*). Później znalazł posadę na dworze cara Aleksandra I. Między innymi został mianowany kierownikiem działu naukowego przy wielkim poselstwie rosyjskim hrabiego Jurija Gołowkina wyprawionym do Chin. Poselstwo liczyło 240 ludzi, w tym 40 dragonów, 20 Kozaków, orkiestrę wojskową, ale także zespół naukowców mających prowadzić obserwacje lingwistyczne, etnograficzne i przyrodnicze. W październiku 1805 r. przybyli do Kiachty przy granicy z chińską Mongolią, gdzie oczekiwali dwa miesiące na zgodę władz chińskich, obawiających się szpiegostwa ze strony tak licznej misji. 20 grudnia wyruszyli w dalszą drogę i 2 stycznia 1806 r. dotarli do stolicy Mongolii Uрги. Ze względu na odmowę ambasadora Rosji oddania hołdu przedstawicielowi cesarza Chin w Urdze, poselstwo zawróciło i 19 lutego powróciło do Kiachty.

Od roku 1803 członek warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.

W roku 1815 popełnił samobójstwo trawiony melancholią. Prawdziwą datę śmierci (23 grudnia 1815) i miejsce (w swoim majątku w Uładówce) podali po raz pierwszy jego biografowie, François Rosset i Dominique Triaire, w biografii opublikowanej po francusku w 2004 r., a po polsku w 2006 r. Wcześniej podawano daty 20 listopada oraz 2 i 11 grudnia 1815 r. Według biografów prawdziwa jest ta ostatnia data, co dokumentują zapiskiem Ignacego Dawidowskiego, kanonika katedry w Kamieńcu. Jest to data według kalendarza juliańskiego, który w tym czasie obowiązywał na tym terenie. W kalendarzu gregoriańskim jest to 23 grudnia.

Swoje twierdzenia biografowie dokumentują także fragmentami wspomnień Stanisława Chołoniewskiego, który dotarł na miejsce wydarzenia w kilka godzin po śmierci Potockiego i widział jego ciało. Z opisu Chołoniewskiego wynika, że Potocki zabił się strzałem w twarz ze starego pistoletu, do którego załadował ołowianą gałkę odpiłowaną od wieczka jakiejś puszki. Pistolet prawdopodobnie eksplodował (był częściowo rozerwany). Chojecki spekulował, że Potocki odpiłował ją, bo nie miał niczego innego pod ręką. Świadcowie, z którymi Chojecki rozmawiał, nie opowiadali o poświęcaniu tej kuli przez księdza. Opowieść o tym, że zabił się srebrną kulą od cukiernicy, którą systematycznie wypiłowywał przez lata, bo uważał, że jest wilkołakiem, jest prawdopodobnie mitem powstałym znacznie później. Potocki został pochowany 1 stycznia 1816 r. (20 grudnia 1815 według kalendarza juliańskiego) w sieni kościoła w Pikowie.

Jego synowie: Alfred Potocki i Artur Stanisław Potocki.

W 1788 r. odznaczony Orderem Orła Białego, w 1784 r. został kawalerem Orderu Świętego Stanisława, w 1802 r. uhonorowany rosyjskim Orderem Świętego Włodzimierza.

Obecnie jest pamiętany głównie jako pisarz i autor napisanej po francusku powieści fantastyczno-filozoficznej *Rękopis znaleziony w Saragossie* (1805) (tytuł oryg. *Manuscrit trouvé à Saragosse*), romansu fantastycznego na wzór persko-arabski, o tak zwanym układzie szkatułkowym (z jednego wątku wysnuwają się w niej kolejne, a z tych kolejne, itd.).

Istniały trzy wersje tego dzieła, z których dwie ostatnie Potocki pisał w latach 1804-1810. Pierwsze dwie nie zostały nigdy ukończone, gdyż Potocki zarzucił ich pisanie, zaczynając kolejną od początku. Ostateczna, autorska wersja nie jest znana. Pierwsze 13 dni z pierwszej wersji powieści Potocki opublikował w Petersburgu, po francusku, wiosną 1805 roku, w liczbie 100 egzemplarzy. Fragmenty czterdziestu początkowych dni, z wersji trzeciej, ukazały się w Paryżu, bez nazwiska autora, w latach 1813 i 1814, jako dwie osobne publikacje, także po

francusku.

Książka została opublikowana w całości po raz pierwszy w 1847 r. i było to wydanie w języku polskim przygotowane przez tłumacza Edmunda Chojeckiego, który do pierwszych 45 rozdziałów wersji drugiej (więcej nie było) dodał początek i zakończenie z wersji trzeciej, dokonując przeróbek i całość cenzurując. Późniejsze, nowe wydanie w języku polskim zostało przejrane przez Jana Lenartowicza (1917, 3 tomy).

Pierwsze wydanie całości w języku oryginału, pod redakcją Rogera Callois, nastąpiło w Paryżu dopiero w 1958, a kolejne, w wersji zrekonstruowanej przez René Radrizzanego, opublikowane zostało w 1989. François Rosset i Dominique Triaire, autorzy biografii Jana Potockiego, opublikowali w 2006 r. drugą i trzecią wersję w języku francuskim, jako dwie osobne książki które nazwali wersją z 1804 i wersją z 1810.

Obie te wersje odtworzyli wyłącznie z oryginalnych, francuskich manuskryptów które znaleźli w bibliotekach we Francji, Polsce, Hiszpanii i Rosji oraz w zbiorach potomków Jana Potockiego. Wersja z 1804 r. składa się z 45 dni (i nie ma zakończenia), a wersja z 1810 r. z 61 dni. Polska wersja kanoniczna, skompilowana, przetłumaczona i ocenzurowana przez Edmunda Chojeckiego, składa się z 66 dni. Można przypuszczać, że owe dodatkowe pięć dni w wersji polskiej zostało wykreowanych przez tłumacza przy okazji łączenia dwóch różnych wersji. W wersji z 1810, trzeciej, najpóźniejszej i zapewne najbliższej zamiarom autora, nie ma np. w ogóle opowieści Żyda Wiecznego Tułacza, którą to opowieść znajdujemy w polskiej wersji Chojeckiego.

Na motywach powieści powstał film Wojciecha Hasa o tym samym tytule.

Napisał (wyłącznie w języku francuskim) także ok. 30 innych dzieł.

Najważniejsze z jego dzieł to Rękopis znaleziony w Saragossie, Voyage en Turquie et en Egypte (1788, przekład polski 1789, nowe wydanie 1849; 1924), Essay sur l'histoire universelle et recherches sur celle de la Sarmatie (1789—1792, 4 tomy), Voyage dans quelques parties de la Basse-Saxe pour la recherche des antiquités Slaves ou Vendes (1795).

Stanisław Kostka Potocki i Jan Nepomucen Potocki